

NOWE KIERUNKI PRAC SERBOŁUŻYCKIEGO INSTYTUTU LUDOZNAWCZEGO

Poważna część badań słowiańoznawczych prowadzonych obecnie w NRD, a koncentrujących się w dużej mierze na problemach serbołużyckich, podjęta została przez utworzony w 1951 r. Serbołużycki Instytut Ludoznawczy (*Institut za Serbski Ludospyt*) w Budziszynie. Jest to pierwsza w dziejach narodu serbołużyckiego placówka naukowa zajmująca się zagadnieniami lużyckimi, obsadzona prawie wyłącznie przez naukowców — Serbołużyczan i grupująca przez to wokół siebie życie naukowe tego najmniejszego narodu słowiańskiego.

Wobec przyznania Serbołużyczanom w NRD autonomii kulturalnej utworzenie takiego instytutu stało się potrzebą chwili, gdyż wzrosło gwałtownie zainteresowanie naukowymi materiałami dotyczącymi historii, językoznawstwa, literatury i etnografii serbołużyckiej. Toteż po przyjęciu przez ówczesny saski rząd krajowy propozycji powołania do życia instytucji naukowej mającej badać te problemy, w dniu 1 V 1951 r. Serbołużycki Instytut Ludoznawczy rozpoczął swoją działalność. Organizacyjnie Instytut dzielił się wówczas na następujące sekcje: historii, literatury i języka, pedagogiki i krajoznawstwa. Początkowe trudności polegające na przeładowaniu programu pracami z zakresu pedagogiki (wiązącymi się z bujnym rozwojem szkolnictwa serbołużyckiego), a także na braku odpowiedniej liczby pracowników, zostały przezwycożone, gdy badanie tej problematyki przejął od r. 1952 Centralny Niemiecki Instytut Pedagogiczny (*Deutsches Pädagogisches Zentralinstitut*) ze specjalnie utworzonym Wydziałem Szkolnictwa Serbołużyckiego oraz kiedy w tymże roku naukowy patronat nad Instytutem objęła Niemiecka Akademia Nauk w Berlinie. Jednocześnie zaczęli napływać do nowo utworzonej placówki pierwsi absolwenci uniwersytetów — Serbołużyczanie, stanowiący początek jego przyszłej kadry naukowej.

W niedługim czasie SIL nawiązał liczne kontakty z instytucjami naukowymi NRD, przy czym najbliższymi współpracującymi z Instytutem Serbołużyckim Uniwersytetu Karola Marksa w Lipsku oraz Instytutem Słowistycznym Niemieckiej Akademii Nauk, a także z licznymi zagranicznymi placówkami naukowymi, przede wszystkim w ZSRR, Polsce i Czechosłowacji.

Instytut składa się aktualnie z następujących sekcji: historycznej, historii literatury serbołużyckiej, etnograficznej i krajoznawczej (demograficznej), a także komisji: językoznawczej, dialektologicznej i strojów ludowych. Posiada on szereg poważnych osiągnięć w zakresie badań historycznych, literaturoznawczych i etnograficznych, wyrażających się w wielu monografiach, artykułach i przyczynkach. Publikowanie ich ułatwia wydawanie przez Instytut serii pn. *Spisy Instituta za Serbski Ludospyt* oraz czasopisma naukowego pt. „Lětopis Instituta za Serbski Ludospyt” ukazującego się w trzech seriach: historycznej, językoznawczo-literaturoznawczej i etnograficznej¹.

Ostatni numer serii historycznej „Lětopisu” (*Reihe B.*, nr 12/1965), przygotowany na XII Międzynarodowy Kongres Historyków w Wiedniu, zawiera artykuły omawiające dwa zakresy badań prowadzonych w SIL, a mianowicie prace nad demografią i statystyką ludnościową Serbołużyczan² oraz socjologią³. Ponieważ obie dziedziny badań świadczą z jednej strony o wszechstronności zainteresowań naukowców serbołużyckich, z drugiej zaś dostarczają niewątpliwie ciekawych ma-

¹ Por. P. Nowotny, *Dziesięć lat Instituta za Serbski Ludospyt w Budziszynie*. „Sobótka” XVII, 1963, ss. 137—142.

² F. Mětšk, *Forschungen zur Demographie und Statistik der Sorben in Gegenwart und Vergangenheit*, „Lětopis Instituta za Serbski Ludospyt” *Reihe B.*, nr 12/1965.

³ P. Nowotny, *Soziologische Forschungen am Institut für sorbische Volksforschung* *Jw.*, ss. 231—238.

teriałów dotyczących dawnej i obecnej sytuacji ludności łużyckiej, krótkie omówienie obu tych artykułów wydaje się bardzo celowe.

Kierownikiem sekcji krajoznawstwa (demografii) w Serbołużyckim Instytucie Ludoznawczym jest dr Frido Mětšk, jeden z najbardziej znanych naukowców serbołużyckich, posiadający obszerny dorobek badawczy o różnorodnej tematyce⁴. Duży autorytet naukowy zyskały mu prace drukowane nie tylko w NRD, ale również NRF, Austrii oraz w Polsce, gdzie liczne swe artykuły dr Mětšk opublikował m. in. w „Sobótce” i „Slavii Occidentalis”. Artykuł Mětška, który stał się podstawą poniższych uwag, omawia 10-letnią działalność sekcji SIL zajmującej się problemami demografii i statystyki ludnościowej na terenie Łużyc, sekcji, która po raz pierwszy w historii prowadzi systematyczne badania demograficzno-statystyczne stanu ilościowego Serbołużyczan⁵. Prace tego rodzaju mają już swoją historię, dawniej prowadzone były jednak sporadycznie i w sposób niezorganizowany. O ile w XVII i XVIII w. badania demograficzne łączyły się z walką o zachowanie i utrzymanie języka serbołużyckiego, o tyle prace J. A. Smolerja, J. Kučanka i B. Jakuba z pierwszej połowy XIX w. były wyrazem świadomego dążenia do określenia stanu ludności serbołużyckiej, tendencji związanej ściśle z odrodzeniem narodowym Serbołużyczan. W okresie zaostrzonej polityki narodowościowej za rządów Bismarcka powstała klasyczna praca z tego zakresu znanego uczonego łużyckiego A. Muki pt. *Statistika lužiskich Serbow 1880—1885*. Uzupełnieniem i kontynuacją badań Muki były prace B. Šwjeli oraz uczonego czeskiego A. Černego z przełomu XIX i XX w. oraz polskiego naukowca O. Nowiny z 1938 r.

Materiał demograficzny, jaki zgromadzili uczeni XVIII i XIX w. dotyczy przede wszystkim sytuacji w czasach im współczesnych, przy czym dążeniem ich było przedstawienie rzeczywistego stanu liczbowego Serbołużyczan jako argumentu w walce o zachowanie języka serbołużyckiego w życiu publicznym. Później jednak materiały takie nabrały nowej wymowy; były one przeciwstawiane oficjalnej statystyce narodowościowej tendencyjnie pomniejszającej liczbę obywateli „obcojęzycznych” państwa niemieckiego, przygotowanej przez *Deutsche Volks- und Kulturbodenforschung*.

Pierwsze systematyczne badania demograficzno-statystyczne na terenie Łużyc podjęła w 1946 r. organizacja społeczna Serbołużyczan *Domowina*. Jednak przedsięwzięcie to było szczególnie trudne wobec licznych problemów, jakie stworzyła brutalna polityka wynaradawiania Serbołużyczan przez reżim hitlerowski, a także liczne zmiany strukturalne związane m. in. z nowym podziałem administracyjnym wprowadzonym wówczas we wschodnich Niemczech. Toteż badania te nie przyniosły większych rezultatów i dopiero podjęte na nowo podobne prace w latach pięćdziesiątych dały oczekiwane wyniki. Inicjatorem ich był ówczesny Wydział Szkolnictwa Serbołużyckiego w Ministerstwie Oświaty NRD, a prowadził je dr A. Černík, korzystając z pomocy Instytutów Sławistycznych Niemieckiej Akademii Nauk i Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. W 1954 r. ukazała się praca Černíka zawierająca zgromadzone przez niego materiały pt. *Die Entwicklung der sorbischen Bevölkerung von 1832 bis 1945*.

W 1955 r. utworzono w Serbołużyckim Instytucie Ludoznawczym oddzielną sekcję mającą na celu prowadzenie badań nad demografią i statystyką ludnościową na Łużycach, która przy pomocy wymienionych wyżej niemieckich placówek naukowych kontynuuje program podjęty już w 1946 r. Materiały, jakie zebrał w terenie dr A. Černík oraz inni pracownicy sekcji w latach 1955—56, opracowane w r. 1958, potwierdzają w pełni dane zebrane przez *Domowinę* w r. 1946, jak rów-

⁴ Por. H. Žur, *Komuž muza pjero wodži*. Budyšin 1964, ss. 155—159.

⁵ Por. F. Mětšk, *Cele i działalność sekcji krajoznawczej Instytutu Serbołużyckiego w Budziszynie*. „Sobótka” XVI, nr 3/1961, ss. 473—477.

niez rezultaty badań O. Nowiny z 1938 r. Ponieważ jednak stan liczebny z lat 1955—56 bliski jest danym z r. 1946, umożliwia to równocześnie konfrontację z badaniami Nowiny, a przez to także ustalenie strat serbołużyckiej substancji narodowej w okresie hitlerowskim. Określić je można na ok. 25—30%, przy czym dla porównania, ogólna liczba mówiącej po serbołużycku ludności Łużyc wynosiła w 1938 r. — według Nowiny — 111 tysięcy.

Materiały te pozwalają także na wykazanie tendencyjnych fałszerstw, jakie w zakresie liczby ludności serbołużyckiej rozpowszechnia zachodniemiecka *Ostforschung* — stwierdza w swym artykule F. Mětšk. Zwraca on przy tym uwagę, że badania demograficzno-statystyczne ludności serbołużyckiej prowadzone w NRD, obok względów utylitarnych, tzn. określenia rzeczywistej liczby Serbołużyczan, posiadają także inny, nie mniej ważny aspekt — mają udowodnić tendencyjność pomniejszania tych danych przez placówki *Ostforschung*⁶. Mětšk podkreśla, że źródła zachodniemieckie tuż po zakończeniu wojny określały liczbę Serbołużyczan na 60 tys., jednak począwszy od 1957 r. pojawia się tendencja do znacznego redukcowania tej liczby, przy czym dane te coraz bardziej mijają się z prawdą⁷.

Naukowcy współpracujący z sekcją demografii SIL, nie ograniczają swych prac do zagadnień współczesnych. Program badań tej sekcji obejmuje bowiem okres od XVI do XIX w., przy czym zadaniem tej placówki stało się przedstawienie całościowego obrazu demografii historycznej Łużyc. W tej dziedzinie badań największy dorobek posiada dr F. Mětšk, który jest autorem 40 prac dotyczących kwestii demografii Serbołużyczan w różnych okresach ich historii, na wielu obszarach przez nich zamieszkałych. Sześć z nich opublikował autor w Polsce. Są to rozprawy: *Ruch ludności i zmiany struktury ludnościowej w dolnołużyckim państwie stanowym Żary w l. 1618—1818* („Sobótka” XII, 1957 ss. 487—511), *Ludność dominium krośnieńskiego w latach 1550—1818* („Sobótka” XIV, 1959, ss. 289—301), *Uwagi w sprawie germanizacji na terenie księstwa krośnieńskiego* („Sobótka” XVI, 1961 ss. 43—53), *K wobydlerskiej statistice markhrabinstwa Hornjeje Łużicy zesrjedź 16 do započatka 18 lětstotka* („Slavia Occidentalis” XXIII, 1963, ss. 161—178), *Ludność serbołużycka na terenie państwa stanowego Barść-Brody i jej germanizacja od końca XVII w. na tle historii politycznej i gospodarczej* (*Studia i materiały z dziejów Śląska* t. V, 1964 ss. 292—346) oraz *Wczesne osadnictwo serbołużyckie w zachodniej części województwa wrocławskiego* („Sobótka” XX, 1965 ss. 1—16).

Główne wnioski płynące ze wszystkich tych prac ujmuje Mětšk w następujących punktach⁸:

- 1) W przeciwieństwie do głoszonych, zwłaszcza w okresie bismarkowskim, tez o rzekomym nieistnieniu problemu serbołużyckiego, zagadnienie ludności serbołużyckiej było ważnym czynnikiem kształtującym stosunki ludnościowe na obszarach przez nią zamieszkałych;
- 2) Wbrew przyjętym teoriom o bezkonfliktowo dokonującej się asymilacji Serbołużyczan (*Kulturgefälle Theorie*) germanizacja realizowana była poprzez konsekwentną akcję przymusową;
- 3) Sugestie, iż obszary skolonizowane pierwotnie przez ludność niemiecką uległy jakoby wtórnie sorabizacji pozbawione są podstaw zarówno w odniesieniu do średniowiecza, jak i czasów późniejszych;
- 4) Opór Serbołużyczan wobec germanizacji był faktem niepodlegającym dyskusji, przyjmującym różne formy.

⁶ F. Mětšk, — przygotował na ten temat artykuł pt. *Das Sorbenbild in der westdeutschen Ostforschung*. „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” XIII, 1965 (w druku).

⁷ Por. F. Mětšk, *Forschungen zur Demographie...*, jw., s. 261.

⁸ Por. jw., s. 267.

Istotne *novum* w działalności Serbołużyckiego Instytutu Ludoznawczego, a mianowicie badania socjologiczne, omówione zostały przez dra Pawła Nowotnego w artykule pt. *Soziologische Forschungen am Institut für sorbische Volksforschung*. Nowotny, dyrektor SIL, jest również znanym naukowcem serbołużyckim, autorem pierwszej monografii największego poety serbołużyckiego — J. Barta-Cišińskiego⁹.

Rozbudowywane w NRD badania socjologiczne wiążą się bezpośrednio z zagadnieniem opracowania perspektywicznego planu rozwoju ekonomicznego, politycznego i kulturalnego państwa, planu opartego na dotychczasowych osiągnięciach Niemiec demokratycznych w tych dziedzinach. Badania takie podejmują różne instytucje naukowe, a ich inicjatorem są władze państwowe NRD oraz instancje partyjne SED. Prace socjologiczne, dotyczące okręgów zamieszkałych przez Serbołużyczan, podjął *Institut za Serbski Ludospyt* w porozumieniu z władzami okręgowymi w Budziszynie w 1963 r. Terenem, na którym skoncentrowały się badania socjologiczne, prowadzone przez SIL, stała się gmina Radibor/Radwor będąca zarówno pod względem ekonomicznym, jak i ludnościowym ośrodkiem okręgu budziszynskiego. Leży ona ok. 12 km na północ od Budziszyna, jej mieszkańcami są przeważnie Serbołużycanie, a tylko 10% ogólnej liczby mieszkańców stanowią Niemcy, spośród których część mieszkała tu jeszcze przed 1945 r., część zaś osiadła tu po 1945 r. Znaczny procent mieszkańców gminy, zatrudnionych dawniej prawie wyłącznie w rolnictwie, pracuje obecnie w przemyśle i innych zawodach pozarolniczych. Radwor był w przeszłości, a także po zakończeniu II wojny światowej, ważnym ośrodkiem kulturalnym ludności serbołużyckiej, m. in. działał tutaj Serbołużycki Instytut Pedagogiczny.

Grupa naukowców SIL, przed podjęciem prac socjologicznych, przebywała dwukrotnie w Polsce zapoznając się z działalnością czołowych ośrodków socjologicznych, przy czym odwiedziła również Poznań oraz Sekcję Socjologiczną IZ.

W r. 1963, z chwilą rozpoczęcia prac badawczych w Radworze, grupa ta opracowała program działalności obejmujący następujące tematy¹⁰:

- 1) zmiany w strukturze socjalnej w związku z przemianami treści i charakteru pracy w procesie budowy społeczeństwa socjalistycznego;
- 2) rozwój samorządu społecznego w duchu demokracji socjalistycznej;
- 3) rodzina i jej funkcja w życiu społecznym gminy;
- 4) życie kulturalne gminy ze szczególnym uwzględnieniem dróg i form przyjęcia kultury socjalistycznej jako czynnika kształtowania świadomości społecznej;
- 5) zmiany w stosunkach międzyludzkich w procesie rozwoju socjalistycznego i umacniania jedności polityczno-moralnej społeczeństwa;
- 6) stosunki językowe w gminie ze szczególnym uwzględnieniem zjawiska dwujęzyczności i jego społecznych konsekwencji.

Po ustaleniu ogólnej koncepcji badawczej opracowano kwestionariusze zawierające 245 pytań. Trzej naukowcy, wchodzący w skład grupy badawczej, przepytali w ciągu trzech miesięcy 1964 r. ponad 500 rodzin, tj. ok. 1 500 osób. Wyniki ankiety zostały opracowane przy pomocy ośrodków obliczeniowych Niemieckiej Akademii Nauk w Berlinie, rozporządzających najnowszymi środkami technicznymi w tym zakresie, a następnie przekazane do dalszych studiów zainteresowanym instytucjom oraz władzom okręgowym w Budziszynie.

Najwięcej uwagi poświęcił Nowotny w swym artykule badaniom nad wyborem zawodu młodzieży liceum w Radworze. W badaniach tych grupa socjologów z SIL korzystała z pomocy Wydziału Szkolnictwa Serbołużyckiego Centralnego Niemiec-

⁹ P. Nowotny, *Cišińskiego narodny program na zakladze jeho swetonahlada*. Budyšin 1960.

¹⁰ Por. P. Nowotny, *Soziologische Forschungen...*, ss. 231—232.

kiego Instytutu Pedagogicznego, przy czym wspólnie opracowano kwestionariusze zawierające 18 pytań dotyczących wyboru zawodu dla uczniów klas VIII, IX i X. Wyniki tych badań należy uznać za bardzo interesujące. W ankiecie wzięło udział 95 uczniów, odpowiedziało na pytania 92 (50 chłopców, 42 dziewczęta). Mimo że chodziło tu o młodzież pochodzącą z okolic rolniczych z dużą liczbą gospodarstw ogrodniczych i hodowlanych, tylko 4 chłopców i 4 dziewczęta wybrało zawód rolniczy. Potwierdza to — według Nowotnego — zaobserwowane już wcześniej zjawisko orientowania się młodzieży chłopskiej w kierunku zawodów nierolniczych. Fakt ten uzasadniony jest wieloma względami, z których na pierwszy plan, wysuwa autor omawianego artykułu wpływ rodziców, pisząc:

„Bez wątplenia rodzice wywierają poważny wpływ na wybór zawodu przez młodzież, przy czym wielokrotnie wskazują oni nawet swym dzieciom określony zawód. Niechęć do zawodu rolniczego jest prawdopodobnie wynikiem oddziaływania rodziców”¹¹.

Jednak wielu z ankietowanych wyrażało zainteresowanie zawodem rolniczym, szukając nieraz kompromisu w postaci wyboru zawodu w zasadzie nierolniczego związanego jednak z tym działem gospodarki (traktorzysta, mechanik maszynowy). Jak stwierdza Nowotny, przywiązanie ankietowanej młodzieży do wsi wyrażało się np. w tym, że 27 uczniów (18 chłopców, 9 dziewcząt), którzy wypowiedzieli się za zawodami nierolniczymi, stwierdziło jednocześnie, iż chętnie pracować będzie w ogrodzie lub na polu, 1/3 ankietowanych chce w późniejszym okresie życia mieszkać na wsi, a spośród 95 uczniów 18 wypowiedziało się za stałym mieszkaniem na wsi.

Należy więc postawić pytanie, jakie czynniki oddziałują na wybór zawodu przez młodzież i odrzucanie zawodów związanych z rolnictwem. Przede wszystkim — jak już wspomniano — wpływ taki wywierają rodzice. Spośród 95 ankietowanych osób 69 rozmawiało o swym przyszłym zawodzie z rodzicami „często” lub „kilkakrotnie”. W 14 przypadkach wybór zawodu był niezgodny z wolą rodziców, w 42 — zgodny, przy czym dodać trzeba, że w 30 wypadkach rodzice nie mieli sprecyzowanego zdania o tym, jaki zawód mają zalecić dzieciom i akceptowali po prostu ich decyzję. Siedmiu ankietowanych stwierdziło, że ich rodziców w ogóle to zagadnienie nie interesuje. Trzeba zaznaczyć, że wśród przepytanej młodzieży znajdowała się grupa, która wbrew sugestiom rodziców broni się przed wyborem zawodu „inteligentnego”, który zwłaszcza wśród chłopców nie cieszy się wysokim poważaniem. Jak wykazały badania, poza rodzicami na wybór zawodu młodzieży wpływają rady krewnych, przyjaciół, znajomych i w niewielkim stopniu nauczycieli. Autor artykułu zwraca jednocześnie uwagę, że w szkole prowadzi się systematyczne rozmowy na temat wyboru zawodu, a także udziela porad w tym zakresie. Uznaje on za „niezrozumiały” fakt, że na decyzję uczniów nie mają większego wpływu praktyczne ćwiczenia rolnicze przeprowadzane w spółdzielni produkcyjnej Radwor oraz w pobliskim ośrodku maszynowym.

Za główną jednak przyczynę przestawienia się uczniów liceum w Radworze na zawody nierolnicze uważa Nowotny postawę rodziców, którzy „nie widzą perspektyw życiowych dla swych dzieci w rolnictwie”.

Zastanawiając się nad możliwościami wyjścia z tej sytuacji, Nowotny wskazuje przede wszystkim na rozwój zawodów rolniczych. Po kolektywizacji wzmógł się proces różnicowania i specjalizacji prac rolnych, a co za tym idzie proces wykształcania się szerokiego wachlarza zawodów rolniczych. W wyniku mechanizacji dawniej jednolity tok robót rolnych uległ podziałowi na poszczególne, wyspecjali-

¹¹ Por. jw., s. 234.

zowane rodzaje prac, do wykonywania których potrzebny jest różny stopień wykształcenia: od kursów przysposobienia rolniczego, do szkoły wyższej. Powinna to mieć na uwadze młodzież chłopska dokonująca wyboru zawodu, jej rodzice i władze szkolne, gdyż — kończy swoje wywody P. Nowotny — „taka jest rzeczywistość, w której wzrasta młodzież NRD i w której należy wskazywać przyszłe miejsce pracy i możliwości rozwoju uczniom opuszczającym szkołę”.

Omówione wyżej artykuły są świadectwem rozszerzenia programu prac badawczych prowadzonych w SIL na nowe, nie uwzględniane dotychczas w nim dziedziny. Dotyczy to zwłaszcza badań socjologicznych, które rozważając problemy życia społecznego słowiańskiej mniejszości narodowej w NRD — Serbołużyczan, dostarczają ciekawych materiałów. Również pracom demograficznym realizowanym tutaj nadano nowy charakter: ich celem stało się ustalenie właściwych danych o liczbie ludności serbołużycyckiej zamieszkalej w NRD i przeciwstawienie ich tendencyjnej, pomniejszającej tę liczbę statystyce Serbołużyczan sporządzonej w ośrodkach *Ostforschung* w Niemczech zachodnich.

Prace te świadczą również o rozwoju Serbołużycyckiego Instytutu Ludoznawczego, o stałej ewolucji jego programu uwzględniającego nowoczesne dziedziny i metody badań naukowych.

Tadeusz Seweryn Wróblewski